

R.Sadiyev. Ərəb dilçiliyində و-vav bağlayıcısı və onun vəzifələri
// Əlyazmalar yamur, 2019, №2 (9), s. 208-212.

UOT: 811.411.21

Ramin Sadiyev

ərəb dili müəllimi

S.Rüstəm adına Xarici Dillər Təmayüllü Gimnaziya

Bakı ş., Xəzər rayonu, S.Yesenin küç. 94

e-mail: sadiyev.rs@gmail.com

ƏRƏB DİLÇİLİYİNDƏ و-VAV BAĞLAYICISI VƏ ONUN VƏZİFƏLƏRİ

Ərəb dili digər dünya dillərindən qrammatikası və söz ehtiyatının zənginliyi ilə fərqlənir. Ölkəmizdə ərəb dili qrammatikasının müəyyən mövzularını əhatə edən bir qismi ciddi şəkildə tədqiq olunsada, müəyyən bir hissəsi də səthi və ya ötəri şəkildə araşdırılmışdır. Belə mövzuların daha ciddi tədqiqata ehtiyacı vardır. Bu kimi mövzular-dan biri də و [vav] bağlayıcısıdır.

Açar sözlər: Ərəb dilçiliyi, qrammatika, bağlayıcı, əvəzlik, hal

Giriş

Ərəb dilində و [vav] bağlayıcısı çox müxtəlif, bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənən, cümlə daxilində mənaya birbaşa təsir edən vəzifələri vardır. Bağlayıcısının aşağıdakı vəzifələri vardır:

1. وَأَوْ الْعَطْفِيَّةَ [vāvu-l-‘ətfiyyə] - bağlamaq məqsədi daşıyan
2. وَأَوْ الْمَعِيَّةَ [vāvu-l-mə‘iyyə] - birgəlik bildirən
3. وَأَوْ الْحَالِيَّةَ [vāvu-l-hāliyyə] - hal bildirən (tərzi-hərəkət zərfi anlayışı daşıyan)
4. وَأَوْ الْإِبْتِدَائِيَّةَ [vāvu-l-‘ibtidā’iyyə] - başlanğıc bildirən
5. وَأَوْ الْإِسْتِنَائِيَّةَ [vāvu-l-‘isti’nāfiyyə] - yenidən başlama bildirən
6. وَأَوْ الْإِعْتِرَاضِيَّةَ [vāvu-l-‘i‘tirādiyyə] - aydınlaşdırma bildirən
7. وَأَوْ الْقَسَمَ [vāvu-l-qasəm] – and bildirən
8. وَأَوْ رُبَّ [vāvu rubbə] - رُبَّ sözünün yerinə işlənən

Bu vəzifələr arasında ən geniş və çox işlənən, o cümlədən, ciddi mənalar kəsb edən sadalananlardan ilk üçüdür.

Vāvu-l-‘ətfiyyə وَأَوْ الْعَطْفِيَّةَ Vāvu-l-‘ətfiyyəyə vāvu-l-‘ātifə də deyilir. Ətf (العطف) sözünün iki mənası var: lüğəvi mənası “meyl”dir, dilçilikdə isə iki tərəfi bir-birinə bağlayan mənasını verir. Cümlə içində ismi ismə və ya əvəzliyə, feili feilə bağlamağa (عطف النسق) nəşəq ətfi deyilir. Ətf hadisəsi aşağıdakı ətf hərflərindən (ədatlarından, bağlayıcılarından) biri ilə düzəlir. (1. 249)

وَ -Mə‘tuf (ətf olunan) və mə‘tufun ‘əleyhi (özünə ətf olunmuş) birləşdirir:

زَارَنِي خَالِدٌ وَأَخُوهُ. Xəlid və qardaşı məni ziyarət etdi.

ف -Tərtib və ardıcılıq bildirir.

Xətib dayandı və söhbətə başladı. وَقَفَ الْخَطِيبُ قَبْدًا الْكَلَامَ

تَمْ - Tərtib və hadisələrin müəyyən bir fasilə ilə baş verməsini bildirir.

Өkirik, sonra məhsul toplayırıq نَزَرَ عَ تَمْ نَجْبِي الْمَحْصُولِ

أو - Xəbər vermə, bildirmə mənalərini verir.

Çay içirsən, yoxsa qəhvə? هَلْ تَشْرَبُ الشَّايَ أَوْ الْقَهْوَةَ؟

– qarşılama (ehtiyacı), düzəltmə (istiqlətləndirmə) bildirir.

Yalan danışma, lakin düz danış لَأَنْتَ كَذِبٌ لَكِنْ أَصْدَقُ

بَلْ – Əksinə mənasını verir.

Qardaşımı ziyarət etmədim, əksinə onunla danışdım مَأْ زُرْتُ أَخِي بَلْ كَلَّمْتُهُ أَمْ - Təyin etmə, təxsis etmə, sual bildirir.

Kitab aldın, ya qələm? كِتَابًا أَسْتَرَيْتَ أَمْ قَلَمًا؟

لا - İnkər bildirir.

Sakitliyi sevirəm, gurultunu yox. أَحِبُّ الْهُدُوءَ لَا الضَّجِيجَ

Ətf hadisəsində iki tərəf olur: mə'tuf və mə'tuf 'əleyhi. Ətf ədatlarından (bağlayıcılarından) sonra gələn sözə mə'tuf- الْمَعْطُوفُ, onlardan öncə gələn sözə isə mə'tufun 'əleyhi- الْمَعْطُوفُ عَلَيْهِ deyilir. Məsələn:

Müəllim və tələbələr oturdular جَلَسَ الْأُسْتَاذُ وَالطُّلَّابُ

Bu cümlədə (حَرْفُ الْعَطْفِ) ətf hərfidir. الطُّلَّابُ sözü mə'tuf, الْأُسْتَاذُ sözü isə (الْمَعْطُوفُ عَلَيْهِ) mə'tuf 'əleyhidir. Mə'tuf mə'tufun 'əleyhə hərəkə (erab) baxımından tamamilə tabe olur. Bunun izahını aşağıdakı misallar üzərində vermişik. Məsələn:

Əli və Həsən qalxdı قَامَ عَلِيٌّ وَحَسَنٌ

Burada Əli və Həsən hər ikisi (الرَّفْعُ) halındadır.

Zeydi və Hüseyini gördük (تَسْرِيحُ) (النَّسْبُ) رَأَيْنَا زَيْدًا وَحُسَيْنًا

Həqiqətən haqq inkişaf və tərəqqinin mərkəzlərindəndir. (الْجَرُّ) (الْقَدَمُ) وَ (الْحَقُّ) مِنْ رَكَائِزِ الْقَدَمِ وَ (الْجَرُّ) الْهَضَّةِ

Mə'tuf və mə'tufun 'əleyhin hər ikisi feildirsə zamanları eyni olur. Yəni mə'tuf mə'tufun 'əleyhə zaman baxımından tabe olur. (2. 391)

O, daxil oldu və onlara salam verdi إِنَّهُ دَخَلَ وَ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ

Vəvu-l-ətfiyyə sıra bildirmədiyi üçün mə'tuf və mə'tufun 'əleyh yer dəyişdirə bilər. Məsələn: VƏ MƏT ALİBİN VƏ MƏT ALİBİN VƏ ALİBİN VƏ MƏT ALİBİN VƏ ALİBİN

Kitab və qələm aldım. كِتَابًا أَلْقَمْتُ وَ الْقَلَمَ

Vəvu-l-ətfiyyənin əvəzliliklərlə işlədilməsinin bir sıra qaydaları var ki, onları belə xülasələşdirmək olar.

Əvəzliyin növü:

1. Ayrı yazılan adlıq halda olan əvəzliliklərdə birbaşa ətfə icazə verilir. Məsələn:

O və Xəlid qardaşdır. هُوَ وَ خَالِدٌ شَقِيقَانِ

2. Bitişən əvəzliliklərin ətfində 3 qayda mövcuddur.

a) Ayrı yazılan əvəzliliklərlə işlənməsi. Məsələn: (3.326) قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

“Siz və atalarınız açıq-aşkar zəlalətdəsiniz” demişdi. Burada كُنْتُمْ-ا أَبَاؤُكُمْ sözü a ətf olunub. أَنْتُمْ isə onları ayırır.

b) Məf'ulun bih(tamamlıq)ilə işlənməsi. Məsələn:

Mən və mənə tabe olanlar Allaha təslim olduq. (3.52) أَسْلَمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِي

Bu cümlə də ətf sözünü (ت) - yə ətf edilib. وَجْهِي sözü isə məf'ulun bihidir.

c) İnkər لا - si ilə işlənməsi. Məsələn:

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ

Müşriklər belə deyəcəklər: “Əgər Allah istəsəydi nə biz, nə də atalarımız müşrik olar və nə də bir şeyi haram edərdik”(3.148). Burada أَشْرَكْنَا feilindəki نَا - yə ətf olunub. لا isə inkardır.

3. Ayrı yazılan təsirlik hallı əvəzliliklərin işlənməsində birbaşa ətfə icazə verilir. Məsələn:

Sizə və ailənizə hörmət edirəm. إِيَّاكُمْ وَ أَسْرَافَكُمْ أَحْتَرُمُ

Burada إِيَّاكُمْ sözü اَسْرَافَكُمْ sözü ilə ətf edilib.

4. Bitişik yazılan təsirlik hallı əvəzlilərin işlənməsində də birbaşa ətfə icazə verilir. Bunu aşağıdakı misal üzərində göstərə bilərik.

Atam mənə və qardaşıma yaxşılıq etdi. أَبِي أَكْرَمَنِي وَ أَخِي

Burada أَخِي sözü أَكْرَمَنِي sözündəki birinci şəxs bitişən əvəzliyinə ətf edilib.

5. Yiyəlik halda olan əvəzlilərdə ətfə hərfi cərin (ön qoşmanın) təkrarı ilə icazə verilir. Məsələn; قُلْ اللَّهُ يُجِيبُكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ

De ki: “Sizi ondan xilas edən və bütün ağırlıqlardan qurtaran Allahdır” (3.135) Bu cümlədə كَلِّ sözü هَا əvəzliyinə ətf olunub.

Vāvu-l-mə‘iyyə وَأَوَّالِ الْمَعِيَّةِ bağlayıcısının ən çox diqqət cəlb edən və dərin mənə kəsb edən vəzifələrindən biri vāvu-l-mə‘iyyədir. Vāvu-l-mə‘iyyə مَع- bərabərlik mənasını verir. Ondan sonra gələn söz təsirlik halda olur. (vāvu-l-mə ‘iyyə sözünün ortaya çıxması onu “ətf vavı” ilə qarışdırmamaq üçündür) Vāvu-l-mə ‘iyyədən sonra gələn isim “məf‘ulun mə‘ah” adlanır. Müxtəlif mənbələrdə “məf‘ulun mə‘ah”a fərqli təriflər vermişlər, lakin aşağıdakı tərif “məf‘ulun mə‘ah”ı daha dolğun ifadə edir:

Bir feil və ya şibhi feildən (feilə bənzər bir söz) sonra gələn birgəlik mənası olan “vav” dan əvvəl ətf edilməsi doğru olmayan mənsub (təsirlik halda olan) bir sözdür. (4. 194)

Nil boyunca getdim سِرْتُ وَاللَّيْلَ

Nil boyunca gedirəm أَنَا سَائِرٌ وَاللَّيْلَ

vavdan sonra təsirlik halda olan hissənin “məf‘ulun mə‘ah” olması üçün 3 şərt lazımdır.

- dan sonrakı hissənin o olmadan da cümlənin var olmasını bildirmək üçün bir “فَضْلَةٌ” - əlavə olması. “فَضْلَةٌ” ismi elə bir isimdir ki, onunla cümlədəki əsas mətləb ortaya çıxır.
- dan əvvəlki hissənin “tərkibində feil və ya feil mənasında bir isim” olan cümlə olması.
- - in bərabərliyə dəlalət etməsi (5. 212)

Vāvu-l-mə‘iyyə indiki-gələcək zaman feili gizli bir nəvasitəsilə təsirlik hala salan bağlayıcıdır. Vāvu-l-mə‘iyyənin indiki-gələcək zaman feili gizli نَأْنِ ilə təsirlik hala salması üçün özündən əvvəl inkar və ya tələb (əmr, qadağa, sual və s.) gəlməlidir. (6. 293) Məsələn:

لَا تَعْتَبِ الْنَّاسَ وَ تُحَدِّثْ عَنِ إِيْمِ الْغَيْبَةِ

Qeybətini günahını danışmaq (danışmaqla bərabər) özün camaatın qeybətini etmə.

لَا أَحْسِنُكَ وَ نُهَيْتَنِي

Sən məni xor gördüyün halda (sənin məni xor görməyinlə bərabər) mən də sənə yaxşılıq etməyəm.

Vāvu-l-ətfiyyədə bağlayıcıdan əvvəlki tərəflə sonrakı tərəf hökm etibarını ilə ortaq olduğu halda, vāvu-l-mə‘iyyədə ortaq olurlar. Məsələn:

Məhəmməd və Əli gəldi. جَاءَ مُحَمَّدٌ وَ عَلِيٌّ cümləsində tərəflər ortaqdır.

يَاطِرِيكَ - cümləsində isə yox.

- dan sonrakı hissənin mə‘iyyə ilə təsirlik halda olması iki yerdə olur.

1. Məna cəhətdən ətfə mane olan bir şey olarsa. Məsələn:

Şagird yolla getdi. مَشَى الْتَلْمِيذُ وَ الْطَّرِيقَ Bu cümlədə əgər و ətf olsaydı, o zaman “Şagird və yol getdi” mənasını verərdi ki, bu da məna cəhətdən düzgün deyil.

2. Əgər ləfzi- həm tələffüz, həm də yazılış cəhətdən ətfə mane olan bir şey olarsa (5.212) Məsələn:

Atanla bərabər sənə salam verdim سَلَّمْتُ عَلَيْكَ وَ أَبَاكَ

Səlimlə bərabər gəldim جِئْتُ وَ سَلِيمًا

Birinci misalda əgər و ətf olsaydı, o zaman سَلَّمْتُ عَلَيْكَ وَ أَبِيكَ - “Sənə və atana salam verdim” olardı. İkinci cümlədə isə ətfə o zaman icazə verilir ki, birinci tərəfdə ayrı yazılan əvəzlilik olsun.

Səlim və mən gəldim جِئْتُ أَنَا وَ سَلِيمًا

Bunları nəzərə alaraq əgər ətf məna cəhətdən zəifdirsə təsirlik hala üstünlük verilir.

Vāvu-l-mə'ıyyədə digər bir cəhət ondan ibarətdir ki و - dan sonrakı hissədə izafətin birinci tərəfi düşür, ikinci tərəf isə onun hərəkəsini qəbul edərək onun yerinə keçir. Məsələn:

Zeydlə nə işin var? مَا شَأْنُكَ وَ مَا شَأْنُكَ زَيْدًا. Əslində isə, شَأْنُ زَيْدٍ olmalıdır. Burada birinci tərəf düşdüyü üçün ikinci tərəfin yiyəlikdə olmasına qəti icazə yoxdur. (7.112)

Vāvu-l-mə'ıyyədən sonrakı hissənin, yəni məf'ulun mə'ahın əvvələ keçməsinə icazə yoxdur. Məsələn: الطَّرِيقَ مَشَى سَلِيمٌ demək düzgün deyil.

Həm də məf'ulun mə'ahın tabe olduğu sözdən yəni müsahibindən əvvələ keçməsi də doğru deyil. مَشَى سَلِيمٌ وَ الطَّرِيقَ - doğru deyil, مَشَى سَلِيمٌ وَ الطَّرِيقَ isə doğru olur. (5. 213)

Vāvu-l-haliyyə وَ اَوُ الْحَالِيَّةِ -dan hal cümləsi düzəltmək üçün də istifadə olunur. Bu vəzifəsinə görə ona اَوُ الْحَالِ "Hal vav"ı deyilir. (8.439) Məsələn:

قَامَتِ الْبَيْتُ وَ هِيَ بَاكِيَةٌ - قَامَتِ الْبَيْتُ وَ هِيَ تَبْكِي

Hal و - ının işlənmə yeri haqqında dilçilər arasında fərqli görüşlər var. Onun cümlənin əmr, qadağan, təsdiq, inkar (لَمْ ilə inkar, لَمْأً ilə inkar, لَمْأً ilə inkar və s.) keçmiş zaman feili, indiki-gələcək zaman feili ilə və s. kimi yerlərdə işlənilib-ışlənməməsi ixtilaflıdır.

Ümumiyyətlə hal cümləsi 2 yerə bölünür:

- İsmi cümlə (isim cümləsi) olan hal
- Feili cümlə (feil cümləsi) olan hal

İsmi cümlə olan hal: Hal ismi cümlə olarsa ümumiyyətlə əvvəlində vāvu-l-haliyyə gəlir.

Məsələn: كَادَ الرَّجُلُ إِلَى بَيْتِهِ وَ هُوَ مُتَعَبٌ

Onu mən balaca ikən tanıdım عَرَفْتُهُ وَ أَنَا صَغِيرٌ

Mahmud Zəməxşərinin (1075-1143) fikrincə sadəcə, qaydaya tabe olmadan nadir hallarda ismi cümlədə əvəzliyin tək başına gəlməsinə icazə verilir. Əksinə, onun و ilə işlənməsi mütləqdir. (Hal cümləsində əvəzlilikdən öncə و işlənməlidir.) Səid əl-Əxfəş (öl.830) deyir: "Əgər xəbər törəmiş kəlmə olarsa, ismi cümlədə و - ın işlənməsinə icazə verilmir.

جَاءَ زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهَهُ - deyilmir, جَاءَ زَيْدٌ وَ حَسَنٌ وَجْهَهُ

Feili cümlə olan hal: Feil cümləsi kimi işlənən hal cümlələrini dörd yerə bölmək olar:

1) Keçmiş zamanın təsdiq forması ilə başlayan hal cümləsi: Əvvəlində وَقَدْ olur. Məsələn:

غَابَ أَخُوكَ وَقَدْ حَضَرَ جَمِيعَ أَصْدِقَائِهِ

2) Keçmiş zaman inkar forması ilə başlayan hal cümləsi əvvəlində həm vāvu-l-haliyyə ilə, həm də onsuz işlənə bilər. Məsələn:

كَانَ خَلِيلٌ يَبْكِي وَ مَا ضَرْبَهُ أَحَدٌ / كَانَ خَلِيلٌ يَبْكِي مَا ضَرْبَهُ أَحَدٌ

3) İndiki-gələcək zamanın təsdiq forması ilə başlayan hal cümləsi. Ümumiyyətlə, əvvəlində vāvu-l-haliyyə və ya başqa bir şey olmadan sahibu-l-hala bağlanır. (6.314)

Məsələn: فَارِدٌ غُلْرَافٌ خَرَجَ فَرِيدٌ يَضْحَكُ

4) İndiki-gələcək zamanın inkar forması لَمْ ilə başlayan hal cümləsi həm vāvu-l-haliyyə ilə, həm də onsuz işlənə bilər. Məsələn:

ذَهَبَ الْعَامِلُ إِلَى الْمَصْنَعِ لَمَّا يَأْكُلُ شَيْئًا

ذَهَبَ الْعَامِلُ إِلَى الْمَصْنَعِ وَ لَمَّا يَأْكُلُ شَيْئًا

Vavın digər vəzifələri də vardır ki, aşağıda onlar haqqında qısa məlumat verməklə kifayətlənəcəyik.

- Vāvu-l- 'ibtida 'ıyyə (وَ اَوُ الْاِبْتِدَائِيَّةِ) Cümlənin əvvəlində gəlir.

Elmdə qüvvətli olanlar Ona inandıq deyərlər. (3.50) وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ

- Vāvu-l-'isti'nāfiyyə (وَ اَوُ الْاِسْتِنَائِيَّةِ) Söz arasında və önündə əvvələ bağlı olmayan cümlənin əvvəlində olur. ... وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا . - Zülm edənlər biləcəklər.
- Vāvu-l-'i'tirādiyyə (وَ اَوُ الْاِتْرَائِيَّةِ) Cümlənin mənasını daha da aydınlaşdıran əlavə bir cümlənin əvvəlində olur (dilimizdə ara sözlər kimi tərcümə olunur).

Bu, Allah yaxşı bilir - yaxşı adamdır. هَذَا - وَ اللَّهُ أَعْلَمُ - رَجُلٌ كَرِيمٌ

- Vāvu-l-qəsəm (وَ اَوُ الْقَسْمِ) And bildirən vav. Bundan sonra gələn söz yiyəlik hala düşür. Sühə and olsun وَ الْفَجْرُ; Günəşə and olsun وَ الشَّمْسُ

- Vāvu rubbə وَأَوْ رَبُّ Həzf (ixtisar) edilən رَبُّ- nin yerinə işlənir. (4.253) Məsələn:
Neçə-neçə şəhərlər var ki, oralarda dost yoxdur.
و رَبُّ بَلَدٍ لَيْسَ بِهَا أُنَيْسٌ وَ بَلَدٍ لَيْسَ بِهَا أُنَيْسٌ

Nəticə

Ərəb dili digər dünya dillərindən qrammatikası və söz ehtiyatının zənginliyi ilə fərqlənir. Ərəb dili qrammatikasına dair bir qismi ciddi tədqiqatlar olsa da, bəzi məqamlar səthi və ya ötəri şəkildə araşdırılmışdır. و [vav] bağlayıcısı belə mövzulardandır. Onun ciddi tədqiqata ehtiyacı vardır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. طارق سعد شلبي النحو المفهوم. دار ألبراق للطبع و النشر ٢٠٠٧ ٤١٨ ص..
2. Maksudoglu M. “Arapça dil bilgisi” - İstanbul 2005-Ensar Neşriyat 434 səh.
3. القرآن الكريم ، دار ابن ألهيثم ، القاهرة ٢٠٠٧ م. ٦٠٩ ص .
4. Topaloğlu B. , Karaman H. - Sarf-Nahiv kitabı - İstanbul 1994 – Nesil yayınları 255 səh.
5. Dersaadat kitap evi 368 səh. -سيد أحمد هاشم - القواعد الأساسية للغة العربية تركيا – استانبول
6. Çörtü M. “Sarf – Nahiv , Edatlar” 2-ci Basım İstanbul 2001- Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi vakfı yayınları, 453səh.
7. الامام جمال الدين محمد ابن مالك، شرح ابن الناظم على الفية ابن مالك. دار الكتاب العلمية الطبعة الأولى، بيروت 2000- ٢٠٠٠ م. ٦٢٠ ص.
8. Məmmədov Ə. “ Ərəb dili “ Bakı “Maarif” 1998 , 618
9. جلال الدين سيوطي - همع الهوامع في شرح جمع الجوامع- الجزء الثاني - دار الكتب - بيروت لبنان ١٩٩٨ ٥٢٧ ص.

Рамин Садиев

Союз [waw] в арабской лингвистике и её задачи

В грамматике арабского языка тема "союзы" требует особенного исследования . Союз و отличается своим местом нахождения в предложении. В Коране-Керим а также в классической арабской литературе و используется в разных формах, а также его можно встретит в различных спецификах .Особенно, во время исследования классических источников, к этому союзу надо обращаться с особенным вниманием.

Ключевые слова: Арабская лингвистика, грамматика, союз, местоимения, падеж

Ramin Sadiyev

Conjunction [waw] in arabic linguistics and its functions

The conjunctions, in grammar of arabic language is a topic that needs special investigations. The conjunction و is one of them. It differs by its meanings and various ways its being used. It is possible to see what different positions and various ways its being used in Kuran and as well as in classical arabic sources. Especially when doing research on classical arabic sources it is necessary to pay attention to the meanings and its role.

Key words: Arabic linguistics, grammar, conjunction, pronoun, case

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.08.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 02.09.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Seymur Əhmədov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.